

JON ELSTER:**Tmel spoločnosti. Studie sociálneho rádu**

Praha: Academia 2013, 357 s.

Podľa astrofyzikov Higgsov bozón predstavuje lepidlo, ktoré drží pohromade náš vesmír a dodáva všetkému tvar a hmotnosť. Analogicky sa možno opýtať, čo drží pohromade spoločnosť, prečo nežijeme v stave anarchie alebo ustavične nečelíme svetu podľa T. Hobbsa. Otázka „tmelu“ spoločnosti sa niekedy nazýva Hayekovým programom a tematizuje problém formovania, udržiavania a zániku sociálneho poriadku. To je téma knihy Jona Elstera, ktorá po prvý raz vyšla v roku 1989 a odvtedy sa dožila opakovaných inovovaných vydaní. Elster sa explicitne hlási k ontologickému aj metodologickému individualizmu a jeho záujem o otázku, ako spontánne vzniká poriadok spoločnosti, ovplyvňuje jeho zakotvenosť v teórii hier a racionálnej voľby. Autor priznáva, že jeho pôvodný optimizmus, pokiaľ ide o finesy kolektívneho vyjednávania, ktoré spočiatku videl optikou svojich ranných prác o teórii racionálnej voľby, nolens volens vyrchla potom, čo na základe praktickej skúsenosti (písanie správy o kolektívnom vyjednaní v rámci projektu švédskej Rady pre otázky manažmentu a práce) vysvitlo, že tieto problémy sú také komplikované, že je vylúčené „redukovať pohyblivé a premenlivé fázy kolektívneho vyjednávania na zvládnuteľné porcie“ (s. 10).

Recenzovaná monografia je akýmsi doplnkom k ďalším dvom Elsterovým knihám: *Solomonic Judgments (Šalamúnove rozsudky)* a *Nuts and Bolts for the Social Science (Základné princípy sociálnej vedy)*, ktoré ilustrujú jeho vzrastajúcu skepsu, pokiaľ ide o možnosti rozumu či už na úrovni sociálneho aktéra, alebo na úrovni sociálneho vedca. V intenciách svojho východiska Elster akcentuje, že kľúčovým pojmom pre sociálne vedy nie je pojem *teórie*, ale pojem *mechanizmu*, lebo pravidelnosti v ľudskom správaní a konaní sú veľmi vzdialené od toho, ako sa chápu zákony v prírodnej vede, najmä vo fyzike. „Namiesto toho by sme sa mali sústrediť na špecifikovanie malých a stredne veľkých mechanizmov ľudského konania a interakcie – hodnoverných, často pozorovaných spôsobov, akými sa dejú veci“ (s. 10). Elster konštatuje, že „sociálne vedy aspirujú len na indukívne generalizácie a čas pre sociálnu fyziku možno nikdy nenastane“ (s. 12). Problematika sociálneho poriadku sa rozvíja a analyzuje so zreteľom na dve koncepcie: na koncepciu sociálneho poriadku ako súboru pravidelných, stabilných predvídateľných vzorcov správania a vzhľadom na koncepciu kooperatívneho konania. S tým korešpondujú aj dve podoby neporiadku – neexistencia pravidelnosti a neprítomnosť kooperácie. S týmto druhým prípadom korešponduje Hobbsov prirodzený stav. Elster odmieta ekonomickú perspektívu, ktorá operuje s pojmami rovnováhy a Paretovho optima, lebo, ako dôvodí, sociálne normy zabezpečujú predvídateľnosť aj mimo rovnovážneho stavu a spolupráca zase môže viesť k výsledkom horším než optimálnym podľa Pareta. Podľa autora je kľúčové orientovať sa na identifikovanie zdrojov nepredvídateľnosti a racionality, pri-

čom v prípade racionality je neodškriepiteľný vplyv D. Davidsona (iracionálne správanie je zrozumiteľné len na pozadí racionálneho správania). Elster pracuje s konceptmi a ideami racionálnej voľby a využíva nástroje tzv. spätnej indukcie a teóriu sociálnych noriem. V prípade sociálnych noriem ide o druh motivácie neredukovateľnej na racionalitu (sledovanie vlastného záujmu, napr. ekonomického zisku) či inú formu optimalizačného mechanizmu. Už samotný problém vyjednávania (napr. mzdového) v rámci konceptov racionálnej voľby a teórie hier, navyše exemplifikovaný na reáliách zo švédskeho a severoamerického podnikateľského prostredia, predstavuje náročnejšiu lektúru. Okrem úvodu, záveru a predslovu, v ktorom opisuje genézu vzniku knihy, Elster tematicky problematiku vyjednávania a sociálnych noriem rozvrhol do šiestich kapitol: *Kolektivní jednání* (s. 29-64); *Vyjednávání* (s. 65-115); *Sociální normy* (s.116-176); *Vyjednávání a kolektivní jednání*, (s. 177-246); *Kolektivní jednání a sociální normy* (s. 215-246); *Vyjednávání a sociální normy* (s. 247-283). Teoreticko-metodologicky je závažný a informačne relevantný úvod knihy s titulom *Dva problémy sociálního řádu* (s. 21-28) a záver, v ktorom sumarizuje tvrdenia a argumenty práce s názvom *Tmel společnosti* (s. 284-327). Architektónika a kompozícia textu je zložitá, lebo autor sa opakovane vracia k niektorým otázkam a nanovo ich preberá pomocou nových konceptuálnych nástrojov. V prvej kapitole sa rozoberá mechanizmus racionálnej kooperácie medzi ľuďmi, ktorý má nahradiť ich fungovanie ako čiernych pasažierov. Lenže pri výklade motivácie Elster upozorňuje na neracionálne motívy, ktoré sa však analyzujú až v piatej kapitole. Dôležité je aj to, že okrem priamej fyzickej interakcie aktérov sú v komplexnejších prípadoch aktérmi skôr právnické osoby (firmy, odbory, zamestnávateľské zväzy a pod.) než osoby fyzické. Tieto predpoklady Elster uplatňuje pri výklade kolektívneho vyjednávania o mzde. Elster rozlišuje päť typov spolupráce: externality, pomoc, konvencie, spoločné podnikanie a súkromné dohody, ktoré podrobne opisuje a charakterizuje (s. 24). Pre názornejšie pochopenie kolektívneho konania pracuje Elster s diagramami (Th. Schelling); venuje sa objasneniu racionálnej sebeckej a nesebeckej motivácii orientovanej na výsledok. V závere prvej kapitoly upozorňuje, že predpoklad zameniteľnosti a homogénnosti aktérov bol ako úvod do problematiky síce užitočný, ale je nereálny. „Neexistuje prednostná motivácia kooperatívneho správania, ktorá by platila pre všetky situácie. Nemôžeme očakávať ani to, že by sme v ktorejkoľvek danej situácii objavili jeden typ motivácie, ktorý by ako hlavný faktor vysvetlil úspešné kolektívne konanie. Budem dokazovať, že pre spoluprácu majú zásadný význam zmiešané motivácie. Niektoré motivácie pôsobia ako katalyzátor iných a tie zase ako multiplikátor predchádzajúcich“ (s. 64). V tretej kapitole sa zameriava na sociálne normy, napríklad na motiváciu neredukovateľnú na inštrumentálnu racionalitu alebo na nejakú inú podobu optimalizácie. V druhej, štvrtej, ale aj šiestej kapitole sa opakovane argumentuje pomocou kolektívneho vyjednávania o mzde, čo značne sťažuje sledovanie argumentačnej línie. Autor však explicitne tvrdí, že mzdové vyjednanie nefiguruje už ako explanandum, ale len ako ilustrácia koncepčného rámca.

Elster obhajuje realnosť a autonómnosť noriem, ich nezávislú motivačnú silu a neredukovateľnosť na optimalizáciu. „Fundamentálnym problémom, ktorý vyvstáva pri analýze sociálnych noriem, je miera, do akej majú reálnu, nezávislú účinnosť, a miera, do akej

sú iba racionalizáciou vlastného záujmu“ (s. 147). Elster rozlišuje medzi normami a zvykmi, tie druhé podľa neho nie sú vynucované inými a ich porušovanie nevyvoláva pocit viny ani úzkosti. Pri typológii noriem rozlišuje normy konzumu, normy správania v rozpore s prírodou, normy regulujúce používanie peňazí, normy reciprocity, lekársku etiku, kódexy cti, normy odplaty, normy práce, normy spolupráce a distribúcie. Hlavnou otázkou je interakcia medzi normami a egoistickými konzekvencialistickými motiváciami. Elster demonštruje, že normatívne motivácie sa nedajú previesť na vlastný záujem, ktorý je pre teóriu racionálnej voľby alfou a omegou pochopenia racionálneho správania.

Ide o monografiu, ktorá sa nedá prečítať na jeden dych a predpokladá čitateľa/ku zorientovaného/ú aspoň v hrubých rysoch v problematike teórie hier a racionálnej voľby. Elster svoju argumentáciu hojne podporuje a ilustruje príkladmi prevzatými z beletrie, historiografie, antropológie, psychológie, politológie; už tieto výpožičky si vyžadujú pri sledovaní autorových úvah značnú dávku sústredenia, ale vynaložená intelektuálna námaha sa čitateľom vyplatí. Treba poznamenať, že téza, ktorá je leitmotívom knihy, totiž že teória racionálnej voľby sa nedokáže vyrovnáť s otázkou noriem, sa stretla s negatívnym ohlasom u tých, ktorí veria, že práve táto koncepcia najlepšie objasňuje fungovanie inštitúcií a sociálne roly v dynamike spoločenského života ako systému hier. M. Hollis reagoval napríklad takto: „Samozrejme, je možné, že sociálne normy sú naozaj mimo dosahu teórie racionálnej voľby. Nesnažím sa o tom diskutovať. Mienim len podčiarknuť, prečo je Elster v koncoch. Je oprávnené sklamaný mocou rozumu, pokiaľ ho toto rozčarovanie núti, aby vrazil klin medzi racionálne motívy, akým je individuálny zisk, a iracionálnymi motívmi, akými sú sociálne normy. Keďže otázku noriem nastolil takto, môže nám ponúknuť len králikov pobehujúcich po dlážke. Sú to, ako sme už povedali, veľmi živé králiky a odporúčam ich každému, kto sa venuje výstrelkom a paradoxom racionálnej voľby. Zároveň však dúfam, že Elster čoskoro obnoví svoju vieru a postaví králikom novú králikáreň“ (London Review of Books, 24 January 1991, s. 13). Hoci predložená koncepcia sociálnych noriem možno vyčítať statickosť, ostáva len a len na čitateľovi, aby si vybral medzi perspektívou ekonomistického pohľadu na rozhodovanie a racionalitu (ktorý je favoritom aj u mnohých slovenských akademikov, ktorí dostávajú priestor v médiách) a inou teoretickou perspektívou. Kniha napriek svojej trochu labyrintovej kompozícii by sa mala stať povinnou lektúrou pre všetkých sociálnych vedcov, ktorí skúmajú ľudské správanie – tak kolektívne, ako aj individuálne – a rozhodne by nemala chýbať v knižnici doktorandov študijného programu filozofie.

Tatiana Sedová

Tatiana Sedová
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
e-mail: tanasedova@gmail.com